

Путівник для користувача «Путівником»¹

Кілька безкорисливих зауваг від автора

Отже, «Путівник по Галактиці для космотуристів». На сьогодні історія його створення до такої міри заплутана й ускладнена, що коли я вчергове комусь її розповідаю, то неминуче суперечу сам собі. Коли ж мені раптом щастить уникнути згаданих суперечностей, це із зайвиною надолужують інші. Тож вихід зібрання моїх творінь став непоганою нагодою раз і назавжди прояснити всі спірні моменти – або ж безповоротно все заплутати. І наскільки я розумію, те, що буде заплутане тут, залишиться таким навіки-віків.

Назва книги зародилася у моїй голові 1971 року в австрійському Іннсбруці, коли я, прийнявши пару плящин міцного «Гьоссера»², покоївся на безіменній альпійській галявині. Було би неправдою стверджу-

---

¹ Авторську передмову переклав Анатолій Саган.

² «Гьоссер» (нім. Gösser) – найвідоміша марка австрійського пива.

вати, що я був п'яний, як чіп, але коли ви, автостопник із порожніми кишнями, два дні поспіль навіть рiски у роті не мали, то легка нездатність до прямоходіння вам гарантована.

Я мав при собі «Путівник автостопника по Європі» (автор Кен Велш)¹ – до дiр зачитану книженцію, що бозна-яким побитом прибилася до мене. Оскільки це відбувалося далекого 1971 року, а книжка й досі зберігається у мене, то не здивуюся, якщо вона десь кимось оголошена у розшук. А ось популярна у ті часи «Європа за 5 доларів на день»² абсолютно мене не

---

¹ «Путівник автостопника по Європі» («The Hitch-hiker's Guide to Europe») – книга австралійського автора Кена Велша (Ken Welsh), яка вийшла друком у видавництві «Пан Букс» 1971 р. У Британії визнана книжкою, яку найчастіше викрадали з бібліотек.

² «Європа за 5 доларів на день» («Europe on 5 Dollars a Day») – книга американця Артура Фроммера (Arthur B. Frommer, нар. 1929), яка вийшла друком 1957 р. Основний її посил, адресований американцям, можна сформулювати так: не конче бути багатієм, щоби мати змогу подорожувати світом.

зацікавила, оскільки я належав до іншої фінансової категорії.

На галявину, яка потихеньку-помаленьку оберталася піді мною, опускалася ніч, а я лежав і думав, куди би ото податися, щоби життя не було настільки вже по-іннсбруцьки дорогим, щоби менше паморочилася голова та щоби воно, те життя, не викидало таких коників, як оце сьогодні в Іннсбруці. А коники були такі. Я блукав містом у пошуках потрібної адреси, і коли зрозумів, що доблукав краю, зупинив перехожого, щоби запитати у нього дорогу. Я не тішив себе ілюзіями, що зможу легко з ним порозумітися, бо ж я ні в зуб ногою по-німецьки, однак навіть попри це був подивований тим, наскільки важко просувалася комунікація. Ми марно намагалися зрозуміти одне одного, відтак слово за словом переді мною розкрилася сувора правда: з-поміж усіх індивідів, які сновигали надовкола, мені поталанило звернутися до такого, який не розмовляв ані англійською, ні французькою – він взагалі не розмовляв, оскільки був глухонімий! Виплутуючись із незручної ситуації,

я на мигах, як міг, вибачився перед ним, а коли через декілька хвилин, уже на іншій вулиці, купуючи пиво, звернувся до іншого перехожого, – ви не повірите! – він також виявився глухонімим!

Тоді я набрався духу і, вийшовши на вулицю, повторив спроби.

Третій перехожий, до якого я заговорив, був не тільки глухонімий, а ще й сліпий, і тоді мені зробилося по-справжньому страшно, тим паче, що навіть будинки і дерева раптом втратили свою погідність і привітність. Я іще щільніше закутався у плащ і квапною, хоча й непевною ходою поспішив по вулиці. Звідкись узявся вітер і штовхнув мене у спину. На ходу я врізався у перехожого, промимривши якийсь вибачення, проте незнайомиць був глухонімий і не міг мене чути. Небо наді мною нависло ще нижче. Тротуар під ногами вихилявся та посіпувався. На своє щастя, я мимохіть звернув у провулок і там натрапив на готель, де проходив форум людей із вадами слуху. Якби не цей щасливий випадок, побоююся, у мене би глузд за розум завернув, відтак все своє подальше життя

я присвятив би написанню творів у душі літературного сновиди Кафки.¹

Після описаних подій я у компанії свого «Путівника автостопника по Європі» відпочивав на галявині, і коли в небесах загорілися перші зірки, у моїй голові раптом промайнула думка: от якби мені трапився написаний якимось добросердником «Путівник автостопника по Галактиці», то я, не вагаючись ні хвилини, покинув би цю грішну Землю. А незабаром я заснув, і думка про галактичний путівник вивітрилася з моєї голови на цілих шість років.

Я вступив у Кембриджський університет. Там на мене чекали кілька серйозних прочуханок і... ступінь бакалавра з англійської літератури. Однак мій розум більше займали дівчата і все, пов'язане з моїм мотоциклетом. Пізніше я став письменником, написав цілу купу неймовірно вдатних речей, хоча публіка так і не дізналася про це, тому що їх ніхто не хотів публікувати.

---

¹ Характерною рисою творчості австрійського письменника Франца Кафки (Franz Kafka, 1883–1924) є змалювання абсурду, страху перед зовнішнім світом і вищим авторитетом, які здатні пробудити у читачеві аналогічні почуття.

Хто створював геніальні шедеври, той мене зрозуміє.

Я завжди плекав намір написати щось таке, де поєдналися би комедія та фантастика, і ця божевільна ідея призвела до того, що я загруз у боргах і в розпачі. Проте це нікого не цікавило, крім одним-однісінької людини – продюсера з радіо BBC на ймення Саймон Бретт¹, котрий носився з такою самою задумкою: поєднати комедію і наукову фантастику. І хоча Саймон став продюсером тільки першого епізоду (він пішов із BBC, щоби самому зайнятися творчістю, і в Штатах зажив слави автора чудових детективних романів про Чарлза Періса), я безмежно вдячний йому хоч би за те, що це сталося. Після Саймона його місце посів легендарний Джефф Перкінс².

Первісний варіант радіовистави різоче відрізнявся від останнього. У той час я трохи злився на білий світ і створив, зда-

---

¹ Саймон Бретт (Simon Brett, нар. 1945) – знаний письменник детективного жанру, автор трьох серій детективних романів.

² Джеффри Перкінс (Geoffrey Perkins, 1953–2008) – відомий у Британії комедійний продюсер, письменник і виконавець.

ється, шість різних сценаріїв, кожен із яких завершувався кінцем світу. І причини, і хід апокаліпсису в кожному з них також різнилися. Радіовистава мала називатися «Загибелі Землі».

Під час деталізування першої версії сценарію, згідно з яким Землю зносили, вивільняючи місце для побудови швидкісної підпросторової траси, я зрозумів, що без представника інопланетної цивілізації тут не обійтися, тому що тільки він може розтлумачити читачеві, що з чим їдять, а заодно і створить потрібний антураж. Зрозуміло, що тепер я змушений був розписати, хто ж він такий і що робить на нашій Землі.

Я підібрав йому ім'я – Форд Префект¹. (Це був жарт, що його американський читач навряд чи міг би зацінувати, оскільки сумнівно, що хтось із них чув про легковик

---

¹ Форд Префект – це лінія британських автомобілів, що їх виробляв британський підрозділ компанії Ford Motor, і які є престижнішими версіями Ford Popular і Ford Anglia. Як і Popular й Anglia, машина стала популярною основою для хотродів, особливо у Великобританії. (Прим. перекл.)

із такою чудернацькою назвою; припускаю, що багато хто списав би його на друкарську помилку у слові «перфект».) У тексті я пояснив, що це ім'я виникло не просто так, а внаслідок побіжного огляду планети, який здійснив перед посадкою на Землю інопланетний персонаж. Мовляв, з такою ненав'язливою назвою він не викликатиме у землян жодних підозр. Щоправда, він припустився помилки, визначаючи домінуючу форму життя.

Як же він міг так помилитися? Я пригадав, що коли мені доводилося подорожувати автостопом по Європі, бувало таке, що інформація в путівнику встигала застаріти або ж і просто вводила в оману. Лєвова частка таких відомостей потрапляла у книжку не прямо, а через треті руки.

І тут із надр підсвідомості раптово викулькнула назва – «Путівник по Галактиці для космотуристів»! Вона ввесь цей час таїлася там, щоби аж тепер постати перед моїми ясними очима. Ну, а Форд, вирішив я, нехай буде дослідником, котрий збирає інформацію для галактичного путівника. Щойно я взявся розвивати цю лінію, як

вона, не питаючи у мене дозволу, перемістилася у центр оповіді, після чого все інше перетворилось у суцільну нісенітницю, як сказав би той, хто стояв біля витоків того самого «Форда Префекта»¹.

Як з подивом дізнаються мої шанувальники, ця повість витворювалася щонайзаплутанішим побитом. Писати епізодично означало лише, що закінчивши один епі-

---

¹ Тут автор натякає на ходову, приписувану Генрі Форду фразу: «Історія – це так чи інак нісенітниця». Згідно із твердженням Джеффрі Апворда, автора книги «Дім нашої спадщини» (присвяченої музею найвідомішого автовиробника), Форд сам не раз пояснював, що має на увазі «писану» історію, яка не дуже переймається відображенням життя простолюду та його щоденними потребами. «Історія, у тому вигляді, в якому її вивчають у школі, має справу здебільшого [...] з війнами, основними політичними протистояннями, територіальними змінами та іншими подібними речами. Коли я звернувся до книжок з історії нашої Америки, намагаючись з'ясувати, як боронували землю наші предки, то побачив, що історики анічогісінько не знають про борони. І це при тому, що наша країна набагато більше залежить від борін, аніж від гармат чи видатних промов. От я й подумав, що історія, котра ігнорує борони та інші реалії повсякдення, – це не історія, а суцільна нісенітниця, і надалі держуся своєї думки».

зод, я й гадки зеленої не мав про те, що міститиме наступний. Коли у хитроплетіннях та поворотах сюжету якась подія несподівано висвітлювала речі, які відбувалися раніше, я дивувався, як дивувався би на моєму місці кожен.

Припускаю, що ставлення BBC до вистави у часи її запису у студії до певної міри було споріднене із поглядами Макбета¹ на людиноббивство: спочатку – вагання, потім – слабке піднесення, а насамкінець – тривога від усвідомлення масштабу лиходійств і неможливості їх припинити. Ми в один голос спростовували звинувачення, що, мовляв, Джеффри, я та звукотехніки на безлік тижнів окупували підземну студію, щоби записати один-однісінький звуковий ефект, у той час коли інші записали би вже цілий серіал (до речі, ці спростування

---

¹ Макбет (1005–1057) – король Шотландії та головний герой однойменної п'єси англійського драматурга Вільяма Шекспіра (William Shakespeare, 1564–1616). На прикладі цієї постаті Шекспір показує, як людина, за вдачею не схильна до вбивства, внаслідок тих чи інших обставин поступово стає вбивцею.

з'їдали студійний час тих самих «інших») – і це було щирою правдою.

Бюджет серіалу розрісся настільки, що міг би вже покрити кілька секунд зйомок «Далласа».¹ Однак якщо і це не допоможе...

Перший епізод прозвучав на станції ВВС-4 о 10:30, у середу, 8 березня 1978 року, за цілковитої відсутності рекламного галасу. Нашими слухачами були кажани і блудний пес, що коли-не-коли завивав неподалік.

Через кілька тижнів ми отримали один чи два листи. Два листи! Отже, нашу п'єсу хтось слухав! Людям, з якими я розмовляв, схоже, сподобався робот Марвін – отой *андроїд-параноїд*, якого я ввів задля жарту в один епізод, а потім на прохання Джеффри залишив його в серіалі.

Згодом моя творчість зацікавила декількох видавців, а англійське видавництво «Пан Букс»² замовило мені новелізацію се-

---

¹ Вочевидь, автор має на увазі популярний у ті роки американський телесеріал «Даллас», що транслювався на каналі CBS із 1978 по 1991 рр.

² «Пан Букс» («Pan Books») – лондонське видавництво художньої літератури (засноване 1944 р.), яке видавало книжки у м'якій палітурці. На емблемі видавництва – давньогрецький бог Пан.

ріалу. Після тривалих зволікань, втечі від редакторів, вигадування найнеймовірніших відмовок, а також кількох прочуханок я таки спромігся на дві третини виконати замовлене. Після цього мені було сказано у найвишуканіших висловах, що я вже десяток разів переносив час здачі рукопису, а тому повинен би віддати їм цю кляту книгу просто зараз, щойно буде закінчена сторінка, на якій я працюю.

Тим часом я трудився у поті чола, працюючи над іншим серіалом, а заодно писав і редагував сценарій «Доктора Хто»¹, тому що свій серіал – це, звичайно, приємно, а надто, коли тобі пишуть, що чули про нього, але ж потрібно думати й про хліб насущний.

Ось такими були справи, коли в Англії у вересні 1979 року вийшла книга «Путівник по Галактиці для космотуристів», яка очолила список бестселерів у «Санді

---

¹ «Доктор Хто» («Doctor Who») – культовий британський науково-фантастичний телесеріал, у якому йдеться про пригоди інопланетного гуманоїда, який подорожує в часі. Виходив на каналі BBC з 1963 по 1989 р., у 2005 р. зйомки серіалу були поновлені й ведуться дотепер.

таймс»¹ і, схоже, не збиралася поступатися нікому. Хтось-таки нас почув!

Ось тут і починаються хитроspлетіння, що їх у цій передмові попросили мене розплутати. «Путівник» з'являвся у стількох формах (книги, радіовистави, телесеріал, платівки, не за горами – вихід повнометражного фільму), а викладені в них події настільки різняться, що інколи і найвідданіші фани лише безсило розводять руками.

Тому я зупинюся на розгляді всіх цих версій, за винятком усіляких театральних постановок, яких в Америці ніхто не бачив і які лише привносять зайву плутанину.

Радіопередачі почали виходити в англійському ефірі у березні 1978 року. Перша серія складалася із шести передач, або, як ми їх називали, «запусків». Запусків було шість. Нічого складного. Пізніше, того самого року, був записаний і пущений в ефір ще один епізод, більш відомий як Різдвяний. Тематично він ніяк не співвід-

---

¹ «Санді таймс» («The Sunday Times») – британська недільна газета консервативного спрямування, видається з 1822 р.

носився із самим Різдвом, а названий був так лише тому, що вперше вийшов в ефір 24 грудня, тобто в переддень цього свята. Далі – більше, чи то пак – заплутаніше.

Восени 1979 року в Англії вийшла друком перша книжка, що була названа «Путівник по Галактиці для космотуристів». Це була помітно розширена версія перших чотирьох епізодів радіовистави, де одні персонажі поводитися абсолютно не так, як на радіо, тоді як дії інших не змінилися, однак уже мотивувалися зовсім іншими чинниками. Ефект залишався той самий, зате ми змогли добряче заощадити на переписуванні діалогів.

Приблизно тоді ж вийшла подвійна платівка, що містила, своєю чергою, дещо скорочену версію перших чотирьох епізодів радіовистави. Це були не ті записи, які виходили на радіо, а цілковито нові, хоча й зроблені на основі тих самих сценаріїв. Піти на цей крок довелося тому, що за музичний фон бралася музика з платівок, що цілком допустимо при радіомовленні,

однак не є прийнятним під час комерційного грамзапису.

У січні 1980 року на радіо ВВС вийшли в ефір п'ять нових епізодів «Путівника по Галактиці для космотуристів» – усі впродовж одного тижня, довівши таким чином кількість епізодів до дванадцяти.

Восени 1980 року в Англії вийшла друком друга книга «Путівника», і приблизно тоді ж видавництво «Гармоні Букс» видало першу книжку в Америці. Це видання містило серйозно перероблені, відредаговані та скорочені варіанти сьомого, восьмого, дев'ятого, десятого, одинадцятого, дванадцятого, п'ятого і шостого (саме в такій послідовності) епізодів радіовистави «Путівник по Галактиці для космотуристів». А щоби в читача не виникало враження надмірної прямолінійності, книга отримала назву «Ресторан “Кінець Світу”», оскільки в неї було вміщено матеріал із п'ятого епізоду радіовистави, дія якого відбувається

у ресторані «Тисяча шляхів»¹, знаного також як ресторан «Кінець Світу»².

Приблизно тоді ж вийшла друга платівка – ґрунтовно переписана і розширена версія п'ятого та шостого радіовипусків. Платівка також називалася «Ресторан “Кінець Світу”».

Тим часом у січні 1981 року на ВВС було знято й показано серіал із шести епізодів «Путівника по Галактиці для космотуристів». Вони більш-менш відповідали першим шести епізодам радіопостановки. Інакше кажучи, до нього ввійшла більша частина «Путівника по Галактиці для космотуристів» і друга половина «Ресторану “Кінець Світу”». Себто, збігаючись композиційно з радіоспектаклями, цей серіал також містив ряд переглянутих фрагментів із книг, що відсутні у радіоверсії.

---

¹ «Гармоні Букс» («Harmony Books») – американське видавництво, засноване 1972 р. Сьогодні спеціалізується на випуску літератури для фізичного та особистісного самовдосконалення.

² Назва ресторану подається за виданням: Адамс, Дуглас. Ресторан «Кінець Світу» : роман / Пер. з англ. О. Антомонова. — Тернопіль : Богдан, 2016.

У січні 1982 року видавництво «Гармоні Букс» видало «Ресторан “Кінець Світу”» в Америці.

Улітку 1982 року, в Англії та Штатах одночасно, вийшла третя книга «Путівника по Галактиці», яка мала назву «Життя, Всесвіт і все суще». Хто розраховував, що в її основу лягло щось із того, що транслювалося по радію чи на телебаченні, жорстоко прорахувався. Навіть більше, вона кричуще суперечила усім радіовипускам – від сьомого по дванадцятий. Як ви пригадуєте, дані епізоди «Путівника по Галактиці для космотуристів» в оновленій редакції уже входили у книгу «Ресторан “Кінець Світу”».

У цей час я подався до Америки писати сценарій до фільму, який суттєво різнився від усього, що було видане раніше, а оскільки початок зйомок було відкладено (подейкували, до тих пір, поки не заграють архангельські сурми), я написав четверту, останню, частину трилогії – «На все добре і спасибі за рибу». Ця книга вийшла у Британії та США восени 1984 року, і власне,

вона суперечить усьому, що вийшло до неї, і самій собі також.

А якщо і цього комусь буде замало, то ще я написав для «Інфокому»¹ комп'ютерну гру «Путівник по Галактиці для космотуристів», яка вельми віддалено нагадувала все, що виходило з цією назвою раніше, а ще на пару із Джеффри Перкінсом опублікував збірник «Путівник по Галактиці для космотуристів: оригінальні сценарії радіоп'єс», що вийшов друком в Англії та США у 1985 році. Хочу запевнити, що це був цікавий, хоча й ризикований хід. У даній книзі, як стверджує вже сама назва, зібрані всі сценарії радіоп'єс у тому вигляді, в якому вони транслювались, і як наслідок, – це єдина достовірна публікація «Путівника». Мені аж трохи лячно стало –

---

¹ «Інфоком» («Infocom») – відома американська компанія, розробник текстових ігор. Заснована у 1979 році студентами Массачусетського технологічного інституту, у 1989 році поглинута компанією «Ективіжн» («Activision»). Текстова гра – різновид комп'ютерних ігор, де спілкування з гравцем відбувається за допомогою текстової інформації. Бурхливий розвиток цього жанру через скромні вимоги до апаратних ресурсів почався майже одночасно з появою комп'ютерних ігор.

і з цієї причини я написав передмову, після завершення попередньої, що мала стати остаточною й безповоротною і яку ви читаєте зараз. Неважко здогадатися, що все, про що йдеться в одній передмові, категорично заперечується в іншій.

Люди нерідко запитують у мене, як покинути Землю, тож я підготував для вас кілька невеличких порад:

1. Зателефонуйте в НАСА. Ось їхній телефон: (713) 483-3111. Поясніть їм, що вам конче необхідно якнайскоріше покинути планету.

2. Якщо там не підуть вам назустріч, зв'яжіться із приятелями в Білому Домі (тел.: (202) 456-1414). Якщо такі знайдуться, то нехай вони поклопочуться за вас перед хлопцями з НАСА.

3. Якщо ви не маєте приятелів у Білому Домі, телефонуйте у Державне космічне агенство України (слід замовити міжнародну розмову за телефонним номером +380442816200).

4. Коли й це вам не допоможе, зв'яжіться з Папою Римським і попросіть у нього поради. Його телефон: 011-39-6-6982.

Сподіваюся, папський комутатор з'єднає вас із тим, хто вам потрібен.

5. Якщо всі ваші намагання виявляться марними, зупиніть першу-ліпшу літаючу тарілку і поясніть пілотові, що вам життєво необхідно покинути Землю, поки не надійшов рахунок за телефон.

Дуглас Адамс
Лос-Анджелес, 1983
і Лондон, 1985–1986